

**FUNDAMENTE ALE CERCETĂRII RITUALURILOR
FUNEBRE ÎN MOLDOVA. CONTRIBUȚIILE
PROFESORULUI ION H. CIUBOTARU**

Ion CUCEU*

Résumé

L'auteur nous propose de passer en revue la recherche scientifique sur les rituels funéraires accomplie pendant quatre décennies par l'ethnologue Ion H. Ciubotaru. Avec la thèse de doctorat, *Le chant funéraire et son contexte ethnographique sur la Vallée du Grand Șomuz* (1978) et avec le septième volume des „Cahiers de l'Archive de Folklore” (*Folklore des coutumes familiales de Moldavie. Le Grand Passage*, 1986), il a donné une nouvelle perspective sur ce problème. La seconde contribution majeure est constituée par l'ouvrage *Le Grand Passage. Repères ethnologiques dans le cérémonial funèbre de Moldavie* (1999). Ce travail s'individualise par le fait de représenter la première approche monographique des coutumes funèbres de Moldavie. L'entière problématique est suivie dans le cadre de certains groupes de coutumes ordonnées non seulement dans leur succession naturelle dans la structure de la cérémonie, mais aussi en fonction des significations qu'elles révèlent. Avec le deuxième volume du *Les Catholiques de Moldavie. L'univers de la culture populaire* (2002), l'ethnologue a continué l'investigation de ce compartiment du *cycle familial*. Très intéressant est l'usage d'introduire le cercueil du défunt célibataire dans une tente ou une hutte dressée sur la civière – construction qui évoque en même temps la *maison du mort* et la *voûte nuptiale*. Le couronnement de cet ample projet de recherche, fruit de longues et minutieuses investigations scientifiques sera la typologie *Les coutumes funèbres de Moldavie dans le contexte national* (2014). Respectant une méthodologie unitaire, l'œuvre met en valeur toutes les collections de *l'Archive de Folklore de Moldavie et Bucovine*: les réponses aux 102 questions concernant l'enterrement, consignées dans plus de 800 localités, les enregistrements sur des bandes magnétiques (créations folkloriques ou récits d'intérêt anthropologique). À ces sources on a ajouté une précieuse sélection d'informations concernant les funérailles des non-mariés en Moldavie, extraites de la Collection „Petru Caraman”, constituée au milieu de la quatrième décennie du siècle passé. Ce volume contient une *typologie* des rituels du Grand Passage, aussi bien qu'un *corpus* qui inclut 440 textes, le plus riche de notre littérature de spécialité sur ce thème. Dans l'étude afférente, la sphère des croyances populaires s'entrelace avec la philosophie, la psychologie et la littérature culte. On peut observer, plus d'une fois, que certains motifs ou thèmes rituels-poétiques du folklore funèbre autochtone concourent et même dépassent les productions similaires les plus belles de la sphère du topos universel.

* Institutul Arhiva de Folclor a Academiei Române, Cluj-Napoca – România.

Mots-clés: abris funéraire, le chant funèbre, la maison du mort, la chanson de veillée, *dalbul călător*, le jeu d'aumône, Le Grand Passage, les motifs des chants funéraires, les noces du mort, l'oiseau-âme, l'aumône pendant la vie, l'arbre des aumônes, des rites funèbres, la canne du défunt, le vers funèbre.

Cuvinte-cheie: adăposturile funebre, bocetul, casa mortului, cântecul de priveghi, *dalbul călător*, jocul de pomană, Marea Trecere, motive de bocet, nunta mortului, pasărea-suflet, pomana de viu, pomul pomenilor, rituri funebre, toiagul răposatului, verșul funebru.

În 1986, cel de-al VII-lea tom al „Caietelor Arhivei de Folclor”¹ configura, în mare, deschiderile și anvergura noii viziuni științifice asupra ritualului funerar din Moldova, cu o privire *specială* asupra *Cântecului funerar din Moldova* (p. I-CXXXVII), cum avertiza titlul studiului introductiv al acestei tulburătoare și atât de promițătoare contribuții, care dezrădăcina dintr-odată mai vechi opinii și ipoteze privind repertoriul ritual-ceremonial de înmormântare, prin schițarea noii orientări și prin cele 234 texte inedite din secțiunea *Antologie* (paginată distinct: 1-328), dar și prin exemplara radiografiere a *Variantelor* în A. Moldova (p. 330-362) și B. În restul țării (p. 362-367). O perspectivă atât de riguroasă nu se mai văzuse alta, decât la Ovidiu Bârlea, în singurele părți publicate din *Monografia etnografico-folclorică a Ținutului Pădurenilor*².

„Indicele de motive” anexat *Antologiei* (p. 368-374) prezenta pentru prima dată o inventariere migăloasă a unui număr de 127 motive, doar cu trimiteri la numărul de ordine al textelor ritual-ceremoniale și bocetelor identificate de Ion H. Ciubotaru, fiecărui motiv fiindu-i dat un „nume de botez” ales cu remarcabil spirit intuitiv și inteligență expresivă, încât ajungea să facă evidentă, chiar mai puțin specialistului, gruparea de versuri denominată. Dăm doar câteva exemple din catalogul alfabetic de tipuri de motive Ion H. Ciubotaru, din 1986: Bucură-te mănăstire/cimitire/țintirime, Cartea domnească, Casa părăsită, Mila mamei, Paharul morții, Mormântul – casă cu lăcată, Ruga adresată clopotarilor, Ruga adresată Soarelui, Scrierea sufletelor, Traiul celor rămași printre străini, Traiul în Ceea Lume, Văduvia, Vremea judecății, Zugrăvirea drumului etc.

¹ Ion. H. Ciubotaru, *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova (Marea Trecere)*. Cu un capitol de etnomuzicologie de Florin Bucescu și Viorel Bârleanu, în „Caietele Arhivei de Folclor” (CAF), Iași, VII, 1986, CXXXVII + 444 p.

² *Cântecele rituale funebre din Ținutul Pădurenilor (Hunedoara)*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei” (AMET), Cluj-Napoca, 1968-1970, p. 379-405, și *Bocetele și verșurile funebre din Ținutul Pădurenilor (Hunedoara)*, în AMET, 1971-1973, p. 525-577.

Studiul introductiv al lucrării readucea, în cercetarea etnologică a acelor ani, spiritul caramanian de căutare holistică a sintezei într-o problemă de cercetare. Apreciat fără rețineri de Ovidiu Bârlea, care-l considera pe Ion H. Ciubotaru, împreună cu creația sa instituțională și lucrările realizate în cadrul acesteia, *model de urmat* pentru toți cei angajați în studierea ritualurilor tradiționale, regretând doar faptul că n-a publicat mai întâi în colecția „Caietelor Arhivei de Folclor” monografia Văii Șomuzului, de unde credea că trebuia să se fi stârnit interesul aparte al cercetătorului ieșean pentru acest mare subiect de studiu: ritualurile funerare cu textele de bocete și de cântece de priveghi, cu credințele și reprezentările asupra morții, importante în mitologia populară.

Trecând peste faptul evident că spațiul etnocultural moldovenesc „a beneficiat, încă de timpuriu, de o preocupare constantă pentru cunoașterea variatelor aspecte pe care le relevă ceremonialul funebru”, unde înscria cele mai răsunătoare nume ale etnografiei și folcloristicii românești, apoi peste alte izvoare documentare, sistematizate între timp, în arhivele din Cluj și din București, lucrarea din 1986 beneficia de altele două, neașteptat de importante: caietele manuscrise cu răspunsuri la chestionarul profesorului Petru Caraman având ca subiect *Înmormântarea tinerilor necăsătoriți* (ajunse la Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei – AFMB tot datorită grijii autorului) și fondul de documente inedite cuprinse în colecțiile aceleiași arhive, acestea din urmă constituind, cum mărturisea autorul, „principala sursă documentară a lucrării și se impun prin aceea că provin din zone ce au fost mai puțin investigate sau chiar ignorate de cercetările anterioare, dar și pentru că reflectă fenomenul urmărit în întreaga sa complexitate”³.

Partea aceasta introductiv-interpretativă a lucrării debutează prin analiza etnologic-antropologică a celor mai importante practici și credințe ce formează „contextul etnografic al *cântecului funerar din Moldova*”, privite sistemic și „ordonate după succesiunea lor firească în cadrul ceremonialului, dar și în funcție de semnificațiile pe care le evidențiază la o analiză mai atentă. Din această perspectivă, se disting trei grupe de rituri: *de separație, de trecere și de integrare*”⁴.

³ Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. I-II.

⁴ *Ibidem*, p. II.

Tratând amănunțit *Riturile de separație* (p. II-XXVI), cercetătorul se ocupa de semnele prevestitoare de moarte, indicând pentru fiecare credință sau idee religioasă localitățile unde au fost atestate, dar și marcându-i înrădăcinările istoric-mitologice și semnificațiile avute, cele aduse de păsările nopții și de altele, de vise, practicile rituale sau ceremoniale de ușurare a trecerii, religioase sau tradiționale, cele imediate de după deces, credințele despre suflet, scalda defunctului și primenirea, cu prescripții și interdicții magico-mitice legate de *toiagul mortului*, semne și categorii de doliu, priveghiul și jocurile de priveghi. Cercetătorul ieșean îmbogățea constant, în chip surprinzător, de la un paragraf al descrierii la altul, cunoștințele specialiștilor despre aceste aspecte esențiale ale ritualurilor funerare din Moldova.

Din această primă treaptă analitică, de interpretare etnologică a credințelor și riturilor funerare, cercetătorul privilegia jocurile de priveghi cu structura și funcționalitatea complexă a acestora, cu rosturile apotropaice, dar și „de integrare a răposatului în mitica lume a moșilor și strămoșilor” (p. XXIII), unde o impresionantă notă, nr. 35, întinsă pe nu mai puțin de cinci pagini, reda întregul repertoriu al acestor străvechi practici ceremoniale, cu denumirile lor și cu localitățile și zonele folclorice unde au fost înregistrate, menționând la început că va reveni asupra repertoriului de jocuri și „a semnificațiilor pe care le încifrează cele mai multe dintre ele” (p. CXV).

Abordând apoi *Riturile trecerii propriu-zise* (p. XXVI-XLI), descrierea etnografică se adâncește, împletită de interpretările punctuale și sobre, cu deschideri comparative ce sporesc interesul la lectură, dar și cu referințele la contexte naționale și/sau universale, cu disocieri exacte între ariile bradului și steagului cetei, în cazul morților nelumiți, remarcându-se bogăția luxuriantă și varietatea funcțională a riturilor *de dotare a defunctului*: „masa pe sicriu”, „cina mortului”, „cina cea de taină”, cu riturile înhumării și pomenile groparilor, rosturile psihopompe ale dăruirii păsărilor de curte și animalelor oferite de pomană, peste groapă.

Cea de-a treia categorie, *Riturile de integrare sau postliminare* (p. XLII-XLV), este tratată de Ion H. Ciubotaru cu tot atâta preocupare de a releva substanțialitatea și varietatea nebănuită a materialelor noi de teren acumulate, în dubla anchetă, indirectă și directă, din cei 16 ani de investigații ai membrilor echipei sale. Desigur, în schițarea monografică, limitată ca spațiu tipografic, autorul primei încercări de sinteză a fost nevoit să se rezume adesea la cele mai interesante și

inedite aspecte din succesiunea de credințe și rituri funerare. Ca atare, insistă asupra *jocului de pomană* oferit fie la poarta cimitirului, fie la pomenirea de 40 de zile, apoi cu privire la „purtarea soroacelor”, acte menite să-i asigure *dalbului pribeag* hrana drumului său, mai insistent cu referire la „pomana apei”, la „pomul pomenilor” și la alte rituri, reunite sub denumirea populară generică *Grija*, la Casa de rogojini, ce va deveni aspect major în următoarele abordări ale sferei ritualurilor funerare propriu-zise.

Cele mai frumoase și mai contributive pagini ale studiului din 1986 sunt dedicate, însă, analizei repertoriului funerar, cum de altfel era de așteptat de la titlul general al studiului introductiv: *Cântecul funerar și contextul său etnografic în Moldova*. Această parte finală a lucrării monografice din 1986 aducea în cele aproape 70 de pagini (cu notele de subsol) cea mai nouă și mai pertinentă prezentare a repertoriului funerar moldovenesc, în subcapitole bine gândite și admirabil scrise, care trebuie să-l fi tulburat profund pe însuși Ovidiu Bârlea, după ce acesta își încheiase și sinteza în cele două volume de *Folclor românesc*⁵, cu abia cinci și, respectiv, trei ani înaintea lucrării lui Ion H. Ciubotaru.

Capitolele *Bocetul și actul bocirii* (p. LV-LXIII), *Tipologia cântecului funerar* (p. LXIII-LXXV), *Valoarea expresivă a bocetului* (p. LXXV-LXXXVII), *Cântecul ritual și verșul funebru* (p. LXXXVII-CXI) aduceau atunci o perspectivă nouă, cu un plus teoretico-metodologic evident, în studierea ritualurilor funerare românești, care intra în faza deschiderii etnologice și antropologice complexe, depășind-o, cu evidență, pe aceea etnografică și folcloristică, ce-și cunoscuse încununarea în capitolele la care ne-am referit din volumele publicate în 1981 și 1983 de Ovidiu Bârlea, unde se vorbea încă de „poezia obiceiurilor funebre”.

Aspectele de continuitate în tradiția științifică românească se vedeau, cu o anume discreție, reconectate la acele studii de vârf reprezentate de Școala etnosociologică de la București, ilustrată de marele Constantin Brăiloiu, de Henri H. Stahl și de Ernest Bernea, dar chiar cu o mai sistematică ancorare în terenul adânc etnografiat al provinciei studiate. Aceste conexiuni erau aici doar expediate în

⁵ V. Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. I-II, București, Editura Minerva, 1981, 1983; v. cap. I. *Folclorul obiceiurilor ciclului familial – Repertoriul funebru*, p. 446-494. Împreună cu capitolele dedicate funerarelor din ceea ce trebuia să fie *Monografia Ținutului Pădurenilor* (publicate în 1971-1973), întregite de concluziile din *Încercare de sinteză* (vol. II, p. 439-440).

referințele de la sfârșitul studiului monografic (vezi nota 35), dar în următoarele etape, ele vor fi valorizate în descrierile interpretative mereu mai bogate și sugestive.

Pe de altă parte, autorul aducea în studiul său un mare număr de referințe „interne și externe”, în detaliu controlate, fapt ce-i scotea discursul din etnografismul limitat al altor lucrări apărute până atunci sau în aceeași perioadă, mai ales sub aspectul accentuării atenției date problemelor de circulație și răspândire a motivelor, dar și în privința dezvoltării semnificațiilor mito-religioase, a funcționalităților și a organicității textelor ritual-ceremoniale, gândite, în spiritul noilor etnografii. Cum arătam, textele nu mai sunt considerate „poezie funerară”, ci structuri motivice complexe (vezi *Tipologia cântecului funerar*) a căror osatură era adânc pătrunsă analitic-interpretativ, dincolo de stereotipii, analizele coborând la „limbajul bocetelor”, la acelea ale cântecelor de priveghi sau ale verșurilor semiculte, la aspectele expresive ale fiecărei categorii de formule analizate.

Cea de-a doua contribuție majoră și treaptă superioară în analiza și valorificarea ritualurilor funerare din Moldova o ilustrează volumul publicat de Ion H. Ciubotaru în 1999⁶, anul titularizării sale la Catedra de Etnologie din cadrul Facultății de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, când, în sfârșit, un etnolog deplin stăpân pe domeniu, cu un stagiou inegalabil în cercetările de teren, al treilea fondator de arhivă-institut, după Constantin Brăiloiu și Ion Mușlea, își ocupa locul ce i s-ar fi convenit îndată după 1989, dacă reformele în care speraserăm ar fi fost adevărate și n-ar fi fost mereu nimicite în fașă.

Cu toate că, în substanța sa, lucrarea relua, în modalități caracosteene, mereu „priticind și adâncind”, atât structura în mare, cât și discursul științific, anumite câștiguri ale ediției din 1986, *Marea trecere*, cu subtitlul ei demn de luat în seamă, prevesteau în câmpul etnologiei românești sinteza așteptată cu privire la ritualurile funerare și la însemnătatea cunoașterii lor pentru întreaga noastră cultură tradițională, așa cum numai câțiva cercetători străini le mai intuiseră atât de acut dimensiunile: Ernesto De Martino, Jean Cuisenier, Marianne Mesnil și Gail Kligman, ultimele două cercetătoare cam în aceeași ani de neostoite speranțe de la sfârșitul secolului al XX-lea.

⁶ *Marea Trecere. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 1999, 324 p.

Atât opreliștile de tot felul, care au împiedicat sau amânat publicarea monografiilor etnologice zonale elaborate la Institutul de Etnografie și Folclor din capitală și ale stipendiaților Arhivei de Folclor a Academiei Române, cât și întâzierile în definitivarea tipologiilor naționale, determinaseră un nedorit hiatus în evoluția studiilor dedicate morții și înmormântării. Cele care au apărut înainte de 1989 și îndată după acest an⁷ n-au avut, la capitolele respective, nici una din ele, angajamentele de nouă sintetizare aduse de către atât de solid gândita și limpede scrisa lucrare a profesorului din Iași, calități pe care eu le atribuiam, atunci, la întâia lectură, experienței didactice a autorului, de după 1990, în prea lunga așteptare a titularizării sale. Suprapusă această experiență profesorală terenurilor sale etnografice, fără precedent și fără pereche în acei ani, dar mai cu seamă edificării interne a fondurilor documentare ale AFMB, ajunse la un grad de organizare și sistematizare superior, care au făcut din instituția ieșeană și din coordonatorul ei motoarele relansării cercetărilor monografice regional-zonale atât de îndelung așteptate în etnologia noastră. Este încă un merit important peste care s-a trecut mult prea ușor. Iată de ce credeam că autorul *Marii Treceți*, apărută în penultim an de secol, la o editură centrală, care preluase sarcinile Minervei, încheie oarecum cercetarea sa cu privire la ritualurile funerare cu un răsunător succes științific.

Ciubotaru publicase, totodată, în 1998, și primul tom al unei mari lucrări monografice, *Catolicii din Moldova. Universul culturii*

⁷ Mariana Kahane, Lucilia Georgescu-Stănculeanu, *Cântecul Zorilor și Bradului*. Tipologie muzicală, București, Editura Muzicală, 1988; Valer Butură, *Cultura spirituală românească*. Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1992; Dumitru Pop, *Contribuții la studiul jocurilor de priveghi în zona Văii Gurghiului*, în „Revista de Etnografie și Folclor” (REF), tom XIII, nr. 2, 1968, p. 131-141; Idem, *Jocurile de priveghi*, în „Marisia”. Anuarul Muzeului Județean Mureș, VIII, 1978; Nicolae Bot, „Buhașul – obicei și cântec ceremonial de înmormântare din Ținutul Năsăudului”, în *Folclor literar*, vol. II. Redactori: Eugen Todoran, Gabriel Manolescu, Universitatea din Timișoara, 1968, p. 193-220; Idem, *Rituri funerare – vechime și semnificație*, în „Anuarul de Folclor”, Cluj-Napoca, tom III-IV, 1982-1983; Florica Lorinț, Mariana Kahane, „O ipostază a Ursitoarelor în credințe și ceremonialuri”, în *Folclor literar*, vol. II, p. 174-184; Florica Lorinț, *Semnificația ceremonialului funerar al bradului în Gorj*, în REF, tom XIV, nr. 4, 1969, p. 331-337; Vasile Tudor Crețu, „Mitul «Marelui Drum» în cântecele ceremoniale de petrecut în Banat”, în *Folclor literar*, vol. II, p. 169-175; Mihai Pop, „Mitul mării treceți”, în *Folclor literar*, vol. II, p. 79-90; Pavel Ruxăndoiu, *Observații privind structura cântecelor ceremoniale de înmormântare*, în REF, tom XV, nr. 5, 1970, p. 157-163; I. C. Chițimia, *Folclorul românesc în perspectivă comparată*, București, Editura Minerva, 1971 (în cap. *Cântece populare funerare*).

*populare*⁸, un alt ambițios proiect, dar nu fusese încă anunțată noua colecție, Ethnos, coordonată de Domnia sa la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Pe de altă parte, volumul la care ne referim, după cum reiese din Cuvânt înainte, fusese oricum anticipat de alte două „probe” concludente la care eram martori: „Într-o versiune limitată la un spațiu restrâns, tema lucrării actuale a făcut obiectul tezei de doctorat pe care autorul a susținut-o în anul 1978, la Facultatea de Filologie a Universității «Babeș-Bolyai» din Cluj-Napoca, sub îndrumarea profesorului Dumitru Pop”. Lucrarea prezentată – *Cântecul funerar și contextul său etnografic pe Valea Șomuzului Mare* – supunea atenției specialiștilor „o serie de mutații socio-folclorice produse într-un spațiu restrâns (circa 50 de așezări) ca urmare a problemelor de demografie istorică existente în zona respectivă” (p. 8).

Lărgind documentarea, după excerptarea, transcrierea și sistematizarea datelor obținute în cele două anchete, indirectă și directă, se ajunsese la prima lucrare din 1986, în volumul VII al „Caietelor Arhivei de Folclor”. După 13 ani, Ion H. Ciubotaru ne dăduse pe cea pe care am considerat-o multă vreme „definitivă”, prezentată de noi ca atare la cursul de *Antropologie a ritualurilor tradiționale*, ani la rând, drept una din certele realizări din etnologia românească a ultimei jumătăți de veac XX.

Și, într-adevăr, în cele 324 de pagini ale cărții, specialiștii și studenții aveau în mâini lucrarea de sinteză de care era atât de mare nevoie în institutele de profil, la catedrele din învățământul superior, în rândul tot mai numeroșilor studenți, masteranzi și doctoranzi în etnologie și antropologie, dar și printre cercetătorii occidentali interesați de cultura tradițională românească. Regretam că Ovidiu Bârlea nu mai trăia să se poată bucura de noile lucrări ale prietenilor săi din capitala Moldovei, căci și aceasta, dar îndeosebi trilogia *Catolicii din Moldova*, l-ar fi încântat pe cel ce oblăduia spiritual, *in pectore*, până la sfârșitul vieții, arhivele din Iași și din Cluj.

Amplul studiu de la baza tezei din 1978 și al lucrării din 1986 era reluat și îmbogățit substanțial „prin capitole și comentarii ce nu erau posibile la vremea respectivă nici chiar în condițiile speciale în care se publica această colecție” [„Caietele Arhivei de Folclor”] (p. 9). Dar structura noii lucrări și discursul științific erau distincte: „În prima parte

⁸ Vol. I. Cu un cuvânt de binecuvântare de P.S. Petru Gherghel, Episcopul Diocezei Romano-Catolice, Iași, Editura Presa Bună, 282 p.

sînt prezentate și analizate cele mai importante practici și credințe ce formează contextul etnografic al cântecului funerar din Moldova. Întreaga problematică este urmărită în cadrul unor grupe de obiceiuri, ordonate după succesiunea lor firească în structura ceremonialului, dar și în funcție de semnificațiile pe care le dezvăluie. Clasificarea practicilor funerare, *de separație, de trecere și de integrare* are ca suport teoria lui Arnold van Gennep asupra riturilor de trecere” (Idem).

Aici aveam de-a face cu cea dintâi sinteză ritologică veritabilă despre moarte și înmormântare de care se învrednicea, în sfârșit, cercetarea românească, desfășurată magistral în primele trei dense capitole (p. 13-204), la rândul lor împărțite judicios în subcapitole cu titluri trimițând la momente și secvențe de ceremonial adânc înrădăcinate în filosofia despre moarte și despre lumea de apoi a românilor. La *Riturile de separație*, acestea sunt: „La cumpăna dintre cele două lumi – semne prevestitoare de moarte”, „Simbolistica viselor funeste. Vedenii, presimțiri”, „Practici de ușurare a decedului”, „Pregătirea defunctului pentru marele drum”, „Semne și categorii de doliu” și „Priveghiul – o dominantă a ceremonialului funebru”.

În capitolul II, *Rituri de trecere*, apar subcapitole tot atât de inspirat denumite: „Constituirea convoiului funebru”, „Ultimul drum și reflexe ale traseului mitic”, „Înscenări rituale: nunta mortului”, iar pentru următorul, *Riturile de integrare*: „Demonologia morții și rituri de purificare a spațiului contagiat”, „Cercuri temporale și spațiale – intervalul celor 40 de zile” și „Cultul strămoșilor”. Fiecare din aceste subcapitole de mitologie și ritologie funerară era prevăzut, la sfârșit, cu note amănunțite, aparatul critic însumând doar pentru prima parte a cărții aproape 400 de referințe.

Cea de-a doua parte a lucrării din 1999 era alcătuită din patru capitole, IV-VII, destinate „cunoașterii cântecelor îndătinat la înmormântările din satul moldovenesc tradițional. Alături de bocete, repertoriul acestora cuprinde un însemnat număr de cântece ritual-ceremoniale, majoritatea circumscrise priveghiului, și verșuri funebre”.

Primul dintre acestea, IV. *Actul bocirii în contextul ritual-ceremonial* (p. 205-216), cu 37 de note la sfârșit, aducea o perspectivă antropologică de certă contributivitate față de cunoașterea fenomenului la Constantin Brăiloiu și Ovidiu Bârlea sau în puținele studii apărute până atunci, prin adâncirea interpretării fenomenului abordat într-o dublă perspectivă metodologică: „citirea” holistică a informației etnografice abundente și recursul analitic la motivele de

bocete din repertoriul celor 79 de tipuri ale *Indicelui* anexat între paginile 283-305 ale cărții. După cele scrise de marele etnomuzicolog, în deceniile trei și patru din veacul trecut, și de Ovidiu Bârlea, în deceniul șase, paginile oferite de Ion H. Ciubotaru, de densitate și durabilitate expresivă aparte, puneau capăt definitiv unor mari și vechi întrebări privind „acțiunea rituală circumscrisă unui orizont mitic”, văzută drept „un mijloc de detensionare a persoanelor îndoliate” și de călăuzire a mortului „pe calea fără de întoarcere” (p. 217).

Noul demers analitic era prezentat în propoziții și fraze de tărie axiomatică și de un farmec expresiv cu totul particular. Valorile cathartice și funcționalitatea intrinsecă ale actelor în sine ale „petrecerii morților” prin cântări nu fuseseră niciodată evocate cu atâta spirit de pătrundere etnologică, dublat de o lejeritate expresivă; asistam aici la o nouă biruință a scrierii etnografice adâncite. Cine bocește și pe cine, în ce momente anume ale ritualului funerar, după ce norme nescrise, dar clare, din ce motive, cu ce efecte psihice individuale sau asupra grupului, care este ritmicitatea sever prescrisă a succesiunii de acte și virtuozitatea actantelor, conținutul mesajelor transmundane din aceste texte mito-religioase? La toate aceste tulburătoare întrebări răspunsurile veneau cu firescul rezultat din mărturiile interlocutoarelor anchetate în terenurile investigate, din mulțimea și profunzimea lecturilor autorului nostru și dintr-o modalitate aparte de uzitare a citării textelor rituale sau bocetelor.

Următorul demers analitic-interpretativ vizează V. *Tipologia cântecului funerar* (p. 217-233), unde exegetul limpezește și mai mult decât înaintașii citați problematica distincției între categorii și subcategorii de texte ritual-ceremoniale funebre, textele ritual-ceremoniale și verșurile semiculte, dar mai ales bocetele propriu-zise, între care cele arhaice, bocetele jurnal oral și bocetul versificat și stabilizat motivic, predominant în aria etnoculturală cercetată, ale căror valori și trăsături distinctive sunt admirabil subliniate de Ion H. Ciubotaru, pe urmele cunoșcărilor săi antecesori, Brăiloiu și Bârlea, dar mai aplicat, cu mai numeroase și percutante referințe la contextele naționale și europene și cu certa deschidere holistic integrativă, ca rezultată a dublei experiențe acumulate, cea profesorală, de un deceniu, suprapusă aceleia a terenurilor etnografice, net superioare tuturor celor care s-au ocupat înaintea sa de aceste aspecte ale repertoriului funerar.

Această deschidere antropologică fără precedent în cercetarea românească de profil era continuată și aprofundată în paginile capitolului

următor, VI. *Valoarea expresivă a bocetului* (p. 234-249), unde era scrutată analitic „structurarea formularistică a bocetelor”, de la acelea introductiv stereotipizate, la formule interogativ-retorice adresate Soarelui, Morții, Pământului nemilos etc., tinzând spre sondarea cât mai adâncă a procedeelelor de compoziție (paralelisme sinonimice, formule enumerative, formule de tipul modulilor compoziționali, metaforelor și altor elemente de stil); motivele de bocete sunt analizate și valorizate aici din perspectiva fecundă a noilor orientări în poetică și estetica textelor rituale.

Paginilor acestora de exegeză complexă a bocetelor li se adăugau, în volumul publicat în 1999, cele cuprinzând un *Indice de motive* existente în cântecele funebre din Moldova (p. 282-305), veritabilă piatră unghiulară pentru un posibil *motiv-index și corpus național*. Un atare instrument de cercetare a fost proiectat, de altfel, pe la jumătatea deceniului al șaptelea, la Institutul de Etnografie și Folclor din București, angajate fiind la elaborarea lui Stanca Ciobanu și regretata Irina Nicolau, dar el prindea contur în cadrul Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei, în lucrarea lui Ion H. Ciubotaru.

Indicele de motive de la sfârșitul volumului din 1999 relua, cu adăugiri de exemplificări, pe cel schițat în antologia din 1986 (p. 368-374), unde trimerile erau făcute doar la „numărul de ordine al pieselor din *Antologia* de texte de bocete și cântece ritual ceremoniale (p. 1-328)”. S-au păstrat din primul indice, în general, denumirile atât de inspirate ale tipurilor de motive: Ascunderea de moarte, Blestemarea morții, Casa mortului, Drumul fără întoarcere, La poartă la cimitir, Mila mamei, Moartea înșelătoare, Moartea-nuntă, Paharul morții, Ruga adresată Soarelui, Scrierea sufletelor, Somnul de trei zile, Traiul în Ceea Lume sau Vremea judecății de apoi, într-un total de 79 tipuri de motive.

Al șaptelea și ultimul capitol al cărții profesorului Ion H. Ciubotaru se ocupa de *Cântecul ritual-ceremonial și versul funebru* (p. 250-282), și aducea cele mai multe și mai relevante noutăți la ora aceea, producând o schimbare de optică în cercetare, în sensul că înlătura o prejudecată înstăpânită insidios în conștiința științifică: „Cercetările de până acum asupra creațiilor folclorice poetico-muzicale, întâlnite în contextul repertoriului funebru din Moldova – scria Domnia sa, evident polemic – se limitează mai ales la analiza bocetului, celelalte categorii ale cântecului funerar fiind abordate pe larg abia în ultimele decenii” (p. 250). Și, într-adevăr, așa stăteau lucrurile până la susținerea tezei de doctorat

din 1978 și la apariția, în 1987, a două studii în buletinul științific al institutului ieșean⁹. Variantele de cântece ritual-ceremoniale publicate din Moldova erau unanim considerate, până atunci, ca manifestări spirituale aluvionare, de peste Carpați, idee spulberată de cercetările AFMB, ce puneau „în evidență existența unui important repertoriu al unor astfel de cântece” (p. 250).

Paginile acestea aduceau, în aceeași orientare holistică, multe aspecte noi, pe lângă identificările categoriale absolut salutare, idei și ipoteze ce îmbogățeau cunoștințele noastre despre repertoriul de cântece ritual-ceremoniale funerare, despre zonele folclorice în care acestea erau încă actuale și creative, sugestii noi privind raporturile genetice dintre cântecele rituale și bocetele versificate, altele privind motivele-imagini comune, înrădăcinate adânc în stratul abisal de credințe și reprezentări mito-religioase precreștine, cu funcțiile lor mediatore între „cele două jumătăți ale neamului”, între cele „două lumi” etc.

Câtorva dintre temele mari ale repertoriului funerar le erau dedicate aici scilicitoare analize antropologice: Patul mortului, Scrierea sufletelor, Moartea și cucul, Sub verde dumbravă. Pentru alte două cântece de priveghi, *Leuca* și *Mereoarele*, ambele din zonele de sud ale provinciei istorice, autorul avansează ipoteze interpretative noi, deosebit de interesante și de productive. Astfel, pornind de la date etnografice fragmentare și de la formule orale trunchiate și osificate, căzute la nivel de folclor infantil, asupra cărora antropologul își coboară privirea asemenea unui arheolog în fața unor cioburi scoase incidental de sub pământ, *Cântecul Mereoarelor* este pus cu îndrăzneală în ecuație genetică profundă cu un cântec descoperit și descris de etnomuzicologul clujean Traian Mârza, *Cântecul Lioarei*, dintr-un ritual bihorean de primăvară¹⁰. Cu o intuire acută a implicațiilor funerare ale acestui ceremonial calendaristic bihorean, Ion H. Ciubotaru scria: „Credem, însă, că și materialele existente îndreptățesc presupunerea că funcția inițială a *Lioarei* a fost aceea de cântec funerar ori măcar s-a suprapus peste o creație de acest gen. Oricum, similitudinile evidente dintre *Cântecul Lioarei* și cel al *Mereoarelor* nu par

⁹ Idem, *Cântecul de priveghi în Moldova*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași, tom XXX-XXXI, 1985-1987, p. 91-113; și cel al colaboratorilor săi Florin Bucescu și Viorel Bârleanu, *Aspecte melodice ale cântecului de priveghi din Moldova*, în același tom al publicației, p. 115-127.

¹⁰ *Lioara – un gen muzical inedit al obiceiurilor de primăvară din Bihor*, în „Lucrări de Muzicologie”, tom V, 1969, și în *Folclor muzical din Bihor*. Schiță monografică, București, Editura Muzicală, 1974.

să fie rodul unor influențe de la o zonă la alta. Mai plauzibilă mi se pare posibilitatea existenței unui fond comun, care ulterior s-a permanentizat în forme și reprezentări cu nuanțate particularități locale” (p. 272-273).

Ani la rând, la Facultatea de Litere și la Facultatea de Studii Europene am recomandat călduros studenților, de diverse nivele, cartea profesorului Ion H. Ciubotaru și cu mult succes, astfel încât am reușit să determin mulți studenți ai Secției de Română-Etnologie sau ai Masteratului de Antropologie Culturală și Etnologie Europeană, de la Facultatea de Studii Europene, să treacă peste orice inhibiții și să facă cercetări, să scrie lucrări de licență sau disertații referitoare la ritualurile de înmormântare, la repertoriile legate de acestea din diferite zone etnografice transilvane. Mai mult decât atât, la Cluj au fost elaborate patru teze de doctorat având ca temă ritualurile funerare românești.

Cel mai important câștig l-a reprezentat, însă, materialul etnografico-folcloric de care au beneficiat fondurile documentare curente ale Arhivei de Folclor a Academiei Române, unde s-au arhivat înregistrările digitale de bocete, de cântece ceremoniale de priveghi, verșuri la înmormântări, alături de câteva zeci de descrieri etnografice, interviuri, fotografii, manuscrise ale unor „caiete de verșuri” lăsate familiilor de diecii ortodocși și greco-catolici din bisericile Transilvaniei istorice, Maramureșului, Sătmarului, Crișanei și Banatului.

O contribuție adiacentă, dar semnificativă prin descoperirile etnologice certe pe care le aducea Ion H. Ciubotaru, a venit odată cu publicarea cercetărilor lui etnologice, cu caracter monografic, asupra culturii tradiționale din satele romano-catolice din Moldova, trilogie¹¹ încununată cu Premio Internazionale di Studi Demoetnoantropologici „Giuseppe Pitre-Salvatore Salomone Marino” (Palermo, 2006).

Amplul capitol Obiceiuri funebre (p. 141-207) din cel de-al doilea volum al lucrării monografice *Catolicii din Moldova* reprezenta, după cercetarea din Valea Șomuzului Mare, finalizată prin teza de doctorat și prin cele două volume din 1991¹², și după ancheta directă, pe

¹¹ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, vol. I. *Arhitectura tradițională. Textilele de interior. Portul popular de sărbătoare*, Iași, Editura Presa Bună, 1998; vol. II. *Obiceiurile familiale și calendaristice*, Iași, Editura Presa Bună, 2002; vol. III. *Poezia obiceiurilor tradiționale, literatura populară, folclorul muzical*, Iași, Editura Presa Bună, 2005.

¹² Idem, *Valea Șomuzului Mare*. Monografie folclorică, în seria CAF, X₁ și X₂. Cu un capitol de etnomuzicologie de Florin Bucescu și Viorel Bârleanu, 634 + 442 p. + 80 fotografii și o hartă.

rețeaua prestabilită, una din performanțele cercetătorului ieșean în materie de teren etnografic adâncit în satele Diocezei Romano-Catolice de Iași, cercetare făcută la insistențele Excelenței Sale Petru Gherghel, întâistătătorul acesteia.

De la început, Ion H. Ciubotaru menționa generos contribuțiile misionarilor Marco Bandini și Paul de Alep la marcarea „insolitudinii obiceiurilor de înmormântare la români”, afirmând cu justete că „într-adevăr, cel de-al treilea compartiment al riturilor de trecere, circumscrise ciclului familial, se impune printr-o remarcabilă capacitate de conservare. Se regăsesc aici, în forme de o surprinzătoare congruență și organicitate, practici arhaice, gesturi și acte ceremoniale, credințe, datini și cântece rituale, ce continuă să se performeze și astăzi, în cele mai multe zone folclorice ale țării. Scopul lor este acela de a evita posibila traumatizare psihică a celor loviți de nenorocire și, în același timp, de a favoriza desprinderea defunctului de lumea pământeană și integrarea sa în cealaltă jumătate a neamului, aflată pe tărâm mitic, în misterioasa lume «de dincolo», după cum spun credințele populare”¹³.

Urmând, și de data aceasta, modelul interpretativ teoretic adoptat după Arnold van Gennep, autorul monografiei tratează amănunțit și distinct cele trei mari categorii de practici rituale funerare: *Riturile preliminare* („Semne, presimțiri, vise funeste”, „Practicile de ușurare a desprinderii de vechea stare”, „Sufletul în viziunea satului tradițional”, „Pregătirea defunctului pentru Marele Drum”, „Ipostaze ale doliului”, „Priveghiul – supraviețuiri ritual-ceremoniale”), *Riturile liminare* („Ultimul drum”, „Implicații ritual-ceremoniale”, „Înmormântarea tinerilor necăsătoriți”) și *Riturile de integrare* („Praznicul de țărână”, „Intervalul celor 40 de zile”, „Cultul strămoșilor”).

Și în aceste pagini de ritologie populară și mitologie a morții și înmormântării la romano-catolicii din Moldova, descrierile etnografice și interpretarea etnologică se mențineau la același nivel înalt, fiecare credință, reprezentare populară sau practică rituală, din anchetele directe suplimentare, fiind raportate direct în pagină la localitatea unde au fost înregistrate, iar cele mai semnificative și în notele de la sfârșitul capitolului, unde sunt reținute în plus date complementare: numărul de inventar al benzii magnetice, data înregistrării, numele interlocutorului/interlocutoarei, vârsta și școlaritatea, respectându-se toate normele metodologice de după Constantin Brăiloiu.

¹³ Idem, *Catolicii din Moldova...*, vol. II. *Obiceiurile familiale...*, p. 143.

Raportate frecvent la momente și secvențe ale scenariului de desfășurare a ritualului, la acte și gesturi purtătoare de sens, la obiecte de recuzită ritologică, la simboluri și semnificații, cu trimiteri la cele întâlnite în sate vecine, mixte confesional sau numai ortodoxe, faptele de cultură spirituală sunt analizate antropologic într-un orizont larg comparativ, transpuse în context național și european, prin referințe punctuale avizate, ce conduc la sinteze de istorie culturală, de etnologie europeană, de sociologie, de antropologie istorică, având autori dintre cei mai cunoscuți savanți europeni: Paul Sartori, Angelo de Gubernatis, Jacques Le Goff, Alexandre H. Krappe, Alfred Bertholet, Edward Westermarck, Arnold van Gennep, James George Frazer, Roger Lecotté, Émile Durkheim, Ernesto De Martino, Vladimir Propp, Fustel de Coulanges, Virt István, Roger Caillois, Gail Kligman ș.a. Dintre etnologi români sunt citați cu contribuții majore: Simion Florea Marian, Petru Caraman, Ion Mușlea, Ion Chelcea, Constantin Brăiloiu, Ernest Bernea, Ovidiu Bârlea, Adrian Fochi, Mihai Pop, Dumitru Mărtinaș, Dumitru Pop, I. I. Rusu.

De o semnificație și de un interes aparte sunt paginile dedicate morții-nuntă (p. 176-182), fenomen înțeles și explicat în spiritul îndelungatei tradiții științifice autohtone inițiate prin studiul lui Ion Mușlea din 1925¹⁴. Printr-o originală privire asupra lui, fenomenul era văzut drept „scenariu insolit”, ce cumulează „rituri de trecere ce aparțin, în egală măsură, obiceiurilor de nuntă și celor de înmormântare”. Moartea-nuntă e analizată ca suită de practici magico-mitice, menite „a repara, măcar în parte, la nivelul ritualului, ceea ce destinul a sfărâmat cu brutalitate”, ancorată într-o „concepție străveche potrivit căreia simulacrul riturilor nupțiale, ce se înfăptuiesc în contextul celor funebre, ar putea să atenueze supărarea defunctului, iar urmările acestui deces timpuriu nu s-ar răsfrânga asupra celor rămași în viață”¹⁵.

Pe o asemenea platformă interpretativă, paginile de etnografiere densă a ritualului nunții mortului în satele catolicilor moldoveni sunt de o amănunțime și forță de relevanță cu totul deosebite, etnologul punând la contribuție, pe lângă bogatele-i observații de teren, tot ce a găsit în studiile unor etnografi și folcloriști maghiari (Kós Károly-fiul, Nyisztor Tinka, Pozsony Ferenc, Virt István), în căutare de modele de

¹⁴ „La mort-mariage: une particularité du folklore balkanique”, în *Cercetări etnografice și de folclor*, vol. II. Ediție îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenței de specialitate, indice de Ion Taloș, București, Editura Minerva, 1972.

¹⁵ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova...*, vol. II. *Obiceiurile familiale...*, p. 176-177.

comportamente ritualice, care confirmau ideile lui Petru Caraman, după părerea căruia, „în vremurile de demult, *nunta mortului* nu era pură înscenare, ci se petrecea aievea la cele mai multe popoare ale lumii. Extinzându-și cercetările pe arii foarte întinse și coborându-le până-n adâncurile istoriei – scria Ciubotaru despre magistrul său – etnologul ajunge la concluzia că *alegoria morții* din poezia populară s-a decantat în timp, pornind de la un fapt etnografic concret, intrat de mult în desuetudine”, [cu concluzia caramaniană]: «Ceea ce n-a dispărut nici până în vremea noastră este credința în necesitatea căsătoriei morților (nelumiți), care face să se păstreze încă formele inofensive ale acestei nunți la înmormântare»¹⁶.

Acest subcapitol al volumului său din 2002 aducea o seamă de descoperiri etnografice importante: apare în satele catolice „un succedaneu al bradului”, anume „toiagul funebru”, care „nu se confundă cu *turtița de ceară* purtând același nume, [cu] acea lumânare «cât statul mortului, încolăcită în formă de spirală»”, ci era un obiect ritual distinct, confecționat din lemn, de înălțimea defunctului nelumit. Analizat antropologic, cu deosebită minuție (p. 178-180), în toată diversitatea fenomenologică și funcționalitatea lui, obiectul ritual *toiagul funerar* e considerat de Ion H. Ciubotaru ca având funcția „de dublu vegetal” al celui/celei dispărut/dispărute, comparat cu *toiagul nupțial* propriu-zis, considerat înrudit cu steagul de nuntă, de care se ocupase în subcapitolul despre ritualul nunții din aceeași monografie (p. 111-114).

De un interes etnografic sporit sunt analizele antropologice privind *coliba* sau *cortul*, constructe rituale pe larg descrise, în care sunt introduse sicriile tinerilor nelumiți. Obiectele de ritual fuseseră atestate de cercetătorul Kós Károly, de la Muzeul Etnografic al Transilvaniei, dar fără ca acesta să-i fi găsit semnificația și să-i fi arătat vechimea. Asemenea lui Petru Caraman, exegetul ieșean corelează aceste „construcții” singulare cu fapte străvechi de cultură tradițională cu „acel pallium, ce se ținea în timpul binecuvântării mirilor la Roma antică, dar și cu arcurile nupțiale din crengi înfrunzite, pe sub care treceau mirii spre biserică în unele regiuni scandinave și anglo-saxone (Edward Westermarck)”.

Demonstrând etnografic „obligativitatea trecerii pe sub asemenea cupole rituale atât pentru „mirii vii”, cât și pentru „mirii

¹⁶ *Ibidem*, p. 178. Citatul din Caraman trimitea la studiul „Alegoria morții în poezia populară la poloni și români”, din vol. *Studii de folclor*, II. Ediție îngrijită de Viorica Săvulescu. Studiu introductiv de Jordan Datcu, București, Editura Minerva, 1988, p. 75.

morți”, autorul monografiei etnologice dedicate catolicilor din Moldova sublinia vechimea obiceiului și organicitatea sa spirituală romanică. Sunt scoase în evidență caracteristici importante ale vieții spirituale a acestor români de confesiune romano-catolică, perfect integrați culturii majoritarilor ortodocși: „Obârșia lui [a ritului] pare să se regăsească în antichitatea romană, unde ceremonia căsătoriei se celebra sub un văl mare (*velatio nuptialis*) ținut deasupra capetelor participanților. Dacă în planul riturilor maritale virtuțile magice ale *cupolei* urmăreau să protejeze, să concilieze și să consfințească înțelegerile ivite între noile neamuri, în cazul morților nelumiți, acoperișul de pe sicriu sugera înfăptuirea ceremonialului nupțial și avea, în primul rând, virtuți apotropaice. Pentru că, așa cum spune și Edward Westermarck, «cine se află sub *arcadă*, ca și sub orice fel de acoperământ, este ocrotit de influențele malefice»” (p. 182).

Cu aceeași temeinicie și sagacitate sunt puse în lumină și riturile de integrare (postliminare), amănunțit etnografiate și profund interpretate: cu mărturii inedite masa ursitoarelor, praznicul de țărână, cu rolul de actant al dascălului/cantorului, cina mortului, pomana apei, praznicul de 40 de zile, praznicul din timpul vieții, ziua morților (la catolici a Tuturor Sfinților), bălciul mare, praznicele de Înălțare, de Rusalii, de Ovidenie, prohodul negru care cunosc doar variabilități firești la romano-catolici față de ortodocșii din Moldova.

Marea sinteză din 2014 a lui Ion H. Ciubotaru este, probabil, cea mai importantă carte a profesorului ieșean. Ea finalizează „un amplu proiect, menit să atragă atenția asupra valorii deosebite a documentelor etnologice tezaurizate în fondurile Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei”¹⁷, după propria sa mărturisire, dar reprezintă și o monografie asupra riturilor și ceremonialului funerar în Moldova, urmată de toate instrumentele de lucru asupra temei: *Tipologia obiceiurilor funebre*, *Corpusul de texte* și *Motiv-indexul formulelor rituale din bocete și cântece de priveghi*.

Dincolo de creația de suflet a autorului, Institutul-archivă la care a trudit, iată, o jumătate de secol și pe care îl lasă moștenire capitalei Moldovei și Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, precum altădată au făcut-o Constantin Brăiloiu, cu Arhiva de Folklore a Societății Compozitorilor Români, astăzi în

¹⁷ Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre din Moldova în context național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 7.

posesia Institutului nostru central ce poartă numele ilustrului etnomuzicolog, și Ion Mușlea, cu Arhiva de Folklor a Academiei Române din Cluj, s-ar putea ca această lucrare să se înscrie ca *inegalabilă* în întreaga serie de cărți de autor și în colaborare, precum și de ediții critice de până la împlinirea vârstei de 80 de ani.

Această carte de 762 pagini, format A4, valorizează „în totalitate răspunsurile la cele 102 întrebări din chestionarul înmormântării¹⁸, consemnate în peste 800 de localități, înregistrările pe benzi magnetice (texte folclorice și informații de interes antropologic) și însemnările cercetătorilor făcute pe caiete de teren. Acestor surse li s-au adăugat și cele cuprinse în Fondul «Petru Caraman», referitoare la funeraliile nelumiților din Moldova și Bucovina”¹⁹.

Prin extensia fără precedent a documentării, cu cele 2008 trimiteri în subsolul paginilor de studiu monografic și miile de referințe directe la materialele de arhivă, prin indicarea localităților, din *Tipologia obiceiurilor funebre* (p. 145-298), dincolo de localizările directe ce însoțesc exemplele din modelul de *Motiv-index* (p. 286-298) și de „casetele” ce marchează impresionantul *Corpus de texte* (p. 427-647), cules riguros pe două coloane, prin care toată informația existentă în AFMB este pusă la modul exemplar în circuit științific național și european, așa cum nu s-a făcut până acum în etnologia noastră.

Marea carte a ritualurilor funebre din Moldova dispune de un aparat critic model: *Bibliografie* (p. 649-665), *Indice de localități/Siglar* (p. 667-688), *Indice de subiecți chestionați* (689-696), *Indice de autori* (697-705), un *Indice tematic* (p. 707-717), de rigurozitatea și utilitatea celui realizat de Ion-Aurel Candrea la tipologia *Basmelor române* a lui Lazăr Șăineanu, un rezumat în franceză și grupajul admirabil de *Ilustrații* (p. 723-753), cu o listă a lor, unde se menționează, deontologic, sursele bibliografice, majoritatea aparținând Fototecii AFMB și autorului cărții.

Desigur, monumentală carte publicată în 2014 relua, desăvârșindu-le ca scriitură etnografică și interpretare antropologică, părți însemnate din lucrările anterioare de care ne-am ocupat, dar, surprinzător, lucrarea este cu totul nouă ca demers științific de sinteză; în ochii specialistului în etnologie românească și al cunoscătorului istoriei acesteia, cartea este unică și constituie un

¹⁸ Idem, *Chestionar folcloric și etnografic*, Iași, Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, 1970.

¹⁹ Idem, *Obiceiurile funebre...* (în Cuvânt înainte), p. 7.

model de creație științifică autentică. Orice cititor își poate da seama, urmărind evoluția cercetărilor de pe o treaptă pe alta, cât de greu se ajunge la atari monografii în acest domeniu de studiu, cât de implicat rămâne autorul în fiecare etapă a demersurilor sale, de la investigația de teren, la sistematizarea materialelor în arhivă, la documentarea de bibliotecă în absența unei bibliografii analitice generale și în condițiile incompletitudinii în biblioteci a publicațiilor periodice și seriale, dată fiind și veșnic nerezolvata problemă a întâzierii apariției instrumentelor de lucru și alte asemenea obstacole, mai ușor sau mai greu de trecut. Pe de altă parte, cercetarea sistemică a credințelor, reprezentărilor mitice și practicilor ritual-ceremoniale legate de moarte și înmormântare impune, poate mai mult decât oricare alt subdomeniu al spiritualității tradiționale, adoptarea unei metodologii interdisciplinare ale cărei norme și criterii evaluatoare nu sunt la îndemâna oricărui cercetător.

Presupunând *dar* și *har*, însă și *spirit de jertfă* dus uneori până dincolo de limitele „normalității”, aspect de care vorbește o celebră apoftegmă atribuită marelui etnomuzicolog român Constantin Brăiloiu, a duce la bun sfârșit un asemenea demers presupunea *forță intelectuală, dăruire și abnegație, devotament* total în muncă, dar și *chemare specială sau înzestrare neobișnuită*. Și profesorului din Iași nu i-a lipsit niciuna din aceste mari și rare calități, căci el a beneficiat de acele binecuvântări și cruci luate în spate atunci când și-a înscris numele în șirul celor doi mari întemeietori de arhive-institut: Constantin Brăiloiu (1928), Ion Mușlea (1930). Asemeni acestora, Ion H. Ciubotaru, în 1970, a ales să zidească și să se zidească în ctitoria sa, având, probabil, în comun cu ei intuiția adevărului că, dincolo de orice limitări și finitudini omenești, ceea ce s-a edificat durabil instituțional sau în operă are șansa să rămână, iar cândva să poată aduce recunoaștere și recunoștință.

Cartea mare a morții și înmormântărilor în Moldova debutează printr-un studiu introductiv oarecum ieșit „din tiparul obișnuit”, căci profesorul Ciubotaru nu tratează, cum se obișnuiește, aspecte generale ale problematicii, considerând că ele au fost „analizate pe larg în lucrările noastre anterioare”, față de care „nu se impuneau adaosuri sau rectificări. De data aceasta – mărturisește Domnia sa – ne-am oprit asupra unor elemente esențiale, cu valoare de arhetipuri, ecouri târzii ale complexului funerar arhaic. Sunt 29 de subiecte, tratate în ramă comparativistă adecvată” (p. 8).

De o inventivitate creativ-denominativă deosebit de inspirată s-a arătat și în alegerea și botezul subiectelor tanatologice tratate, distingând „cutume, mentalități și simboluri universale”, dar cu conștiința științifică împăcată că apelează la acele aspecte de filosofie și psihosociologie arhaică, dar și de literatură și istorie culturală universală, pe care se simte obligat moralmente să le confrunte hermeneutic cu credințe și reprezentări, rituri și formule orale din folclorul românesc funerar, demonstrând, cu fiecare subcapitol sau paragraf din discursul antropologic inițiativ, înrădăcinarea filosofiei vieții și morții la români, cu „anumite conotații particulare”, în viziunea tanatologică europeană și universală, așa cum n-au mai făcut-o, între români, alții până la Ion H. Ciubotaru, afară de antropologul Nicolae Petrescu, în studiile sale culturale, de Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu, din unghiul istoriei credințelor și ideilor religioase universale. Afirmatia după care „noi aparținem universului, iar mentalitățile funerare – cu nuanțele lor zonale – nu pot fi izolate de alte viziuni asupra eternei condiții umane” (Idem), ar putea fi luată drept țintă finală pentru analizele etnoculturale impecabile din cele 29 de „teze și antiteze”, care trebuie să fi făcut mai devreme deliciul profesoral al cursurilor sale.

Toate considerațiile lui antropologice pot fi asemuite paginilor alese din lucrările redevabililor înainte mergători. Cu referințe de antologie din etnoarheologi, teologi, antropologi, sociologi, filosofi, istorici și morfologi ai culturilor, psihanalști, egalate ca pondere de trimerite la textele rituale funerare, nu numai din Moldova, ci din toate ariile etnografico-folclorice, alese și citate cu acribia filologului deplin înstăpânit pe aproape tot ce s-a publicat mai valoros în domeniu, Ion H. Ciubotaru a dat aici cele mai profunde, mai erudite și mai frumoase pagini de etnologie și antropologie dedicate acestei problematici a spiritualității tradiționale românești, pe care numai învățatul urmaș al lui Petru Caraman, aflat la vârsta deplinei maturități științifice, le putea da astăzi, la noi, într-o perspectivă comparatist-antropologică atât de cuprinzătoare. Avem, *in nuce*, o posibilă viitoare micro-enciclopedie mitologică și ritologică, *introducând* o monografie, o tipologie ritologică, un motiv-index al formulelor orale rituale funerare și un corpus de texte, toate stând sub zodia exemplarității discursiv-interpretative și a scriiturii antropologice bine stăpânite.

Ideilor religioase, credințele și reprezentările străvechi, ascunse în comportamente și conduite rituale, în interdicții și

prescripții mitico-magice, în acte și gestualități ce țin de substanța „petrecerii *dalbului de pribeag*”, cu precauții, temeri, adresări cuviincioase și sfaturi pentru lunga și misterioasa călătorie („Drumul dintre lumi”), le sunt căutate originile lor insondabile: imaginata călătorie descrisă ca atare de vechii egipteni, de grecii antici, de persani, sau, prin anul 594, de Papa Grigorie cel Mare, ca trecere peste podul ce se lărgea și îngusta după păcatele celor ce încercau să-l treacă, toate sunt aduse ca mărturii adânc istorice și culturale pentru „punțile de pânză” din ritualurile funebre ale ruralilor celei mai răsăritene zone ale României europene, punți simbolice peste care trec sufletele în Lumea de Apoi.

Între drumul cotidian al astrului zilei și mersul apelor, modelul de urmat pe care mitologia, ritologia și repertoriul de formule rituale îl recomandă, în special în „Cântecul Zorilor, acest vademecum al mării călătorii”, alegerea indicată este de o limpezime tulburătoare: „Să nu mi te iai/ Pe calea apelor,/ Apele-s ducătoare/ Și ne-ntorcătoare;/ Numa să te iai/ (n modru soarelui)/ Că soarele-i ducător/ Și întorcător/ Mai întorci la noi” (Urma Soarelui și mersul apelor, p. 15).

Atari referințe mitologice după mari sinteze științifice puse alături de motive-imagini din cântecele rituale funebre și din bocete dau strălucire și farmec discursiv reținut paginilor consacrate în *Introducere* unor aspecte de amănunt aparent: Calea spre dreapta, Drumul ireversibil, Somnul și moartea, Încătușarea tombală, Dendrofagie ș.a., dar, în același timp, se constituie în unice și viguroase tehnici de basorelief în paragrafele de însemnătate capitală: Postexistența, Veghea funebă, Ofrandele funebre, Pomenile specifice, Tabuarea numelor, Scrierea numelui, Magia numelor, Pomelnicele, Mesajele între cele două lumi, Mirii din cealaltă lume, Spirite iubitoare, Moartea-nuntă sau Liturgia cosmică, unde exegetul atinge adevărate înălțimi în înțelegerea și decriptarea problematicii, lăsând în urmă tot ce s-a scris anterior în imensa bibliografie parcursă.

În aceste ultime paragrafe citate din aspectele etnologice tratate autorul își ridică discursul în sfera filosofiei culturii tradiționale, abordarea comparativă și explicațiile date depășindu-le net pe cele similare interbelice și subliniind neostoit universalitatea unor mitologii și ritologii ale mării treceri, fundamentată pe o unitate antropologică de gândire și pe tiparele unanim cunoscute ale creației mitice arhetipale.

De peste tot răzbate în paginile Introducerii un spirit așezat și cumpănit al expunerii și o expresivitate luminată de trăirea profundă a

valorilor, pătrunse și asumate interpretativ cu înțelepciune, din care țâșnesc la tot pasul aserțiuni demne de reținut, ca aceea din final, de elogiu suprem adus creativității țărănești, întâlnite doar la marii noștri etnologi Petru Caraman, Dumitru Caracostea sau Constantin Brăiloiu: „Din cercul lor supus legilor gliei, cu încolțiri și ofiliri, plugarii au reușit să atingă – în momentele cruciale ale vieții – înțelegerea elevată a condiției umane. Și dacă n-au putut să accepte moartea ca prietenă, i-au făcut loc în filosofia trecerii din lumea cu dor și patimi într-una lipsită de frământări, purificată de durere și eternă” (p. 68).

Al doilea capitol, *Excurs bibliografic. Privire analitică și comparativă* (p. 68-146), ne aduce în față, pentru început, „o succintă introspecție în universul artelor plastice medievale”, domeniu neglijat la noi sub aspectul posibilităților de a oferi mărturii și imagini despre ritualurile funebre, identificabile în arta bizantină (frescele bisericilor mănăstirești, epitafurile, icoanele pe lemn și pe sticlă, podoabe donate de voievozi, stareți și mitropoliți, cu scene ale *Răstignirii*, *Punerii în mormânt* și *Adormirii Fecioarei*, broderii și miniaturi, ilustrând, ca documente etnologice nonverbale, *practica bocitului* și *bocitoarele*, uneori și alte „scene” ale ritualului creștin de înmormântare.

Subcapitolele „De la cronicari la Dimitrie Cantemir”, „Mărturii memorialistice” și „Primele orientări științifice” reprezintă cea mai cuprinzătoare și mai amănunțită exegeză tematică privind ritualurile funebre domnești și boierești, reconstituite cu adevărata artă a antropologiei istorice, din consultarea literaturii cronicilor, a vechilor noastre cazanii, a cărților de cult și de învățătură, a primelor traduceri românești și mai ales a celor dintâi etnografieri, datorate învățatului principe moldovean și călătorilor străini, veritabile jurnale etnologice de teren, exemplar lecturate de profesorul Ciobotaru, ca de altfel și evaluările comprehensive ale celor dintâi observări și note cu caracter științific, unde acesta ne uimește prin extensia lecturilor istorice și filologice. Nici un alt etnolog n-a reliefat până azi cu atâta seriozitate ca Domnia sa contribuțiile lui Eminescu și Creangă la cunoașterea ritualurilor funerare românești.

Partea următoare a *Excursului*... privește, în cele patru subcapitole („Cercetări monografice, chestionare, corpusuri”, „Credințe și rituri funebre din stânga Prutului”, „Repere teoretice și metodologice”, „Surse bibliografice contemporane”), ceea ce am putea numi o evaluare critică pertinentă a stadiului actual al cercetărilor, unde cercetătorul atent găsește complete și exacte examinări ale literaturii de

specialitate, expuse cu sobrietate și limpezime de cristal, privind monografia lui Simion Florea Marian din 1892, aportul lui B. P. Hasdeu din marea sa anchetă indirectă din 1884-1885, finalizată prin *Tipologia folclorului* de Ion Mușlea și Ovidiu Bârlea²⁰, contribuția adusă de Nicolae Densușianu prin cea de-a doua mare anchetă indirectă, de după aproape un deceniu, valorificată târziu de Adrian Fochi²¹ și Ionel Opreșan²², după modelul de tipologizare al lui Ion Mușlea, colecția de bocete Gh. Cardaș²³, altele din revistele „Șezătoarea” și „Ion Creangă”, voluminoasa colecție de materiale Elena Niculiță-Voronca²⁴. Din Basarabia sunt prezentate contribuțiile lui Gheorghe Madan, Petre V. Ștefanucă, Andrei Hâncu, Valentin Zelenciuc și Nicolae Băieșu, menționându-se și Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor din Chișinău, greu accesibilă și de folosit datorită scrierii cu chirilice din perioada sovietică.

Teoretic și metodologic sunt evaluate pozitiv contribuțiile fundamentale ale lui Constantin Brăiloiu, cel care „a despărțit apele de uscat în probleme funerare” prin distincțiile făcute (bocete reale, bocete de pomenire, bocete reconstituite, cântece rituale/bocete versificate și funcționalizate), cele ale lui Petru Caraman, din ancheta acestuia din 1933 și din studiul său postum *Alegoria morții în poezia populară, la poloni și la români*²⁵, și aportul lui Ion Mușlea, prin răspunsurile la Chestionarul IX al Arhivei de Folklor a Academiei Române, pe care ar fi trebuit să le publicăm noi, la Cluj, venind în întâmpinarea mării anchete indirecte și directe inițiate de Ion H. Ciubotaru.

²⁰ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970, reeditată după patru decenii de fiul lui Ion Mușlea, Ioan I. Mușlea (1940-2019): *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*. Cuvânt înainte de Ion Talos. Ediția a doua revăzută și întregită de Ioan I. Mușlea, București, Editura Academiei Române, 2010, 606 p.

²¹ Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu, București, Editura Minerva, 1976, 392 p.

²² Nic. Densușianu, *Vechi cântece și tradiții populare*. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893-1897). Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici și glosar de I. Opreșan, București, Editura Minerva, 1975, LVI + 370 p.

²³ Publicate în „Șezătoarea” (din 1922).

²⁴ *Datinile și credințele poporului român*. Adunate și așezate în ordine mitologică, Mihalcea, lângă Cernăuți, Ediția proprie, 1903, 1296 p.

²⁵ Editat la opt ani după decesul savantului în volumul Petru Caraman, *Studii de folclor*, II, p. 54-89.

Plecând de la o afirmație nedreaptă din *Istoria folcloristicii românești* a lui Ovidiu Bârlea²⁶, autorul acestei noi reevaluări subliniază energic o poziție justă, accentuând valoarea de adevărat model a investigației de teren conduse de Constantin Brăiloiu și Henri H. Stahl în 1929 și 1932 și însemnătatea teoretică și metodologică a părții respective a monografiei din 1939²⁷, o clarificare făcută cu spiritul de justețe pe care numai la Caraman l-am mai întâlnit.

Subcapitolul ultim, „Surse bibliografice contemporane”, ne pune în față, de asemenea, un model deontologic demn de urmat, prin autoevaluarea critică a celor câteva contribuții personale și de grup aduse la studierea problematicii în cadrul AFMB, pe care a condus-o: primul tom din seria „Caietele Arhivei de Folclor”²⁸, volumul autorului la care ne referim și al etnomuzicologilor Bucescu și Bârleanu, din 1986, analizate deja în paginile de mai înainte, altul al regretatei Lucia Berdan²⁹, cartea dată la lumină în urmă cu două decenii, în legătură cu care accentuează, cu modestie, dar și cu luciditate critică deplină, noutățile aduse în plan structural: „Cele șapte componente ale lucrării sunt grupate în două secțiuni: prima este destinată prezentării și analizei celor mai importante practici și credințe ce formează contextul etnografic al cântecului funerar din Moldova, iar cea de-a doua se ocupă de cunoașterea bocetelor și a cântecelor ritual-ceremoniale, a frecvenței acestora, a valorii lor documentare și stilistice” (p. 137).

Trecând mai în fugă peste referințele continue la practicile funerare din alte zone, dar și la datinile similare din alte părți de lume, neinsistând nici asupra aspectelor de „oniromantică folclorică”, Ion H. Ciubotaru își asumă meritul lămuririi științifice a relevantei teme ritologice *Casa mortului*, în cele două ipostaze ale sale: *Casa-sicriu* și *Casa-mormânt*, analizate „în contrast cu casa părăsită, opțiunea *dalbului călător* evidențiind, o dată în plus, ireversibilitatea drumului pe care a pornit” (Idem). Tot aici asistăm la elucidarea dezbaterii temei ritologice *sicriul cu*

²⁶ Bârlea scria despre capitolul respectiv din monografia *Nerejului* că este o „simplă descripție a obiceiului funebru, fără incursiuni comparative și fără evaluări concluzive, (...) utilizând trei fișe de observație directă la trei înmormântări și informațiile adiacente culese de Brăiloiu și alți cercetători” (*Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 518).

²⁷ *Nerej, un village d'une région arhaïque*. Monographie sociologique dirigée par H. H. Stahl, București, Editura Institutului Social Român, 1939. V. cap. *Cérémonies et coutumes*. B. Le mort.

²⁸ „*Bătrâneasca*”. Doine, bocete, cântece și jocuri din ținutul Rădăuților. Cercetare monografică de Florin Bucescu, Silvia Ciubotaru, Viorel Bârleanu, Iași, 1979, 350 p.

²⁹ *Fețele destinului*. Incursiuni în etnologia românească a riturilor de trecere, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1999, 274 p.

ferestre, și aceasta vădind frecvente reflectări în motivele-imagini de bocete și de cântece ritual-ceremoniale de priveghi. Cu aceeași judecată dreaptă, autorul recunoaște privilegierea jocurilor de priveghi sau substratului demonologic al credințelor, reprezentărilor mitice și riturilor propriu-zise în abordarea cultului morților/strămoșilor, într-o viziune integralistă, a noilor etnografii și antropologiei culturale veritabile.

Reanalizându-și contribuțiile din monografia *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, insistă asupra acelor „noutăți” ale capitolului ritualurilor funerare, unde au fost reliefate, cu preponderență, descoperiri de amănunt etnografic privitoare la *toiagul funebru*, la *coliba* sau *cortul* de peste sicriu și de peste groapă, la *coviltirul* de pe carul mortuar, la *bota înflorată*, la varietatea *crucilor* și funcțiilor acestora, de semnalizare a apartenenței de gen și de stare maritală a defunctului/defunței.

O generoasă atenție e acordată, pe câteva pagini, volumului IV din publicația serială *Sărbători și obiceiuri*, coordonată de Ion Ghinoiu, unde e tipologizată și sistematizată, după modelul Ion Mușlea, informația din caietele de anchetă directă pentru elaborarea *Atlasului Etnografic Român* (p. 140-144).

Tipologia obiceiurilor funebre (p. 145-298) constituie maxima modalitate de punere integrală în circuit științific a documentelor adunate, transcrise și sistematizate la AFMB. E modelul de instrument de lucru gândit și pus în operă de creatorul acestei arhive-institut atât în prima formulă de valorificare, prin seria „Caietelor Arhivei de Folclor”, cât și prin tipologiile și corpusurile apărute independent despre *Folclorul medical*, *Strigătura din Moldova* (Silvia Ciubotaru), *Melodiile instrumentale* (Florin Bucescu, Viorel Bârleanu), dar mai cu seamă în cele publicate ulterior în colecția Ethnos a Editurii Universității ieșene, consacrate folclorului medical³⁰, obiceiurilor de naștere³¹, ritualurilor nuptiale³² și celor agrare³³.

³⁰ Silvia Ciubotaru, *Folclor medical din Moldova*. Tipologie și corpus de texte, ediția a II-a, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 578 p.

³¹ Adina Hulubaș, *Obiceiuri de naștere din Moldova*. Tipologie și corpus de texte, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, 416 p.

³² Silvia Ciubotaru, *Obiceiuri nuptiale din Moldova*. Tipologie și corpus de texte, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 782 p.

³³ Idem, *Obiceiuri agrare din Moldova raportate la spațiul național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 684 p. Despre această lucrare încununată, în 2019, cu Premiul „Simion Florea Marian” al Academiei Române, v. și articolul nostru din numărul precedent al „Anuarului Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), *Obiceiurile agrare din Moldova*, p. 227-244.

Sistematica orânduire a materialelor etnografice în șase mari secțiuni, marcate cu cifre romane, I-VI, de o ordine de științe exacte, indexează, în primele trei, credințele și practicile rituale, urmându-l pe Arnold van Gennep: I. *Preliminare*, II. *Liminare* și III. *Postliminare*, după care profesorul Ciubotaru adaugă alte trei secțiuni: IV. *Cultul morților*, V. *Mitologia morții*, VI. *Motive de bocet*, toate acestea fragmentate analitic în capitole, subcapitole și paragrafe precis delimitate, într-o ordonare de o acribie, rigurozitate și amănunțime arhivistică deplină, cum din păcate n-au realizat alții înaintea profesorului din Iași, exceptându-i pe Constantin Brăiloiu³⁴, Ion Mușlea³⁵ și Ovidiu Bârlea³⁶, care-i oferiseră modelele edificatoare în materie de instrumentar de arhivă, numai că aceștia n-au avut norocul să-și desăvârșească demersurile prin publicații de însemnătatea celei pe care o prezentăm. Plecarea, în 1969, prin demisie, a lui Ovidiu Bârlea din fruntea Sectorului de Folclor Literar și a colectivului de arhivă, iar după șase ani și a lui Mihai Pop de la direcția Institutului de Etnografie și Folclor, au avut consecințe negative în procesul de construcție instituțională internă a Arhivei și de elaborare a *Corpusului folclorului românesc*, a seriei *Tipologiilor folclorice* și de valorificare sistematică a fondurilor.

În ultimele decenii, Sabina Ispas, directoarea Institutului nostru central, la București, a refăcut colectivul de arhivă, existent până în 1975, s-a interesat de problemele de sistematizare a fondurilor documentare din Arhiva Institutului, de repertorierea lor pe baze moderne, iar la Cluj-Napoca, cel ce semnează acest articol omagial a relansat seria monografiilor Arhivei de Folclor a Academiei Române³⁷ și sub impulsul dat de arhiva-institut de la Iași și de conducătorul ei.

³⁴ *Arhiva de Folklore a Societății Compozitorilor Români*. Schiță a unei metode de folklore musical, în „Boabe de grâu”, 1931.

³⁵ Ion Mușlea, *Arhiva de Folklor a Academiei Române*. Studii, memorii ale întemeierii, rapoarte de activitate, chestionare (1930-1948). Note, cronologie, comentarii și bibliografie de Ion Cuceu și Maria Cuceu. Prefață de Ion Cuceu, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2003.

³⁶ Ovidiu Bârlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, [București], Editura pentru Literatură, 1969, v. cap. IV. *Inventarierea și clasificarea materialului folcloric*.

³⁷ *Corpusul răspunsurilor la chestionarele Ion Mușlea, I. Basarabia și Bucovina, Chestionarele II, IV, VII [și Șezătoarea]*. Ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015.

Fiecare din primele trei secțiuni ale tipologiei ritologice e compartimentată tematic-funcțional, de exemplu: I.E. *Priveghiul* (I.E.a Când și de ce se face, I.E.b. Cine participă, I.E.c. Jocurile de priveghi [cu două paragrafe: Gazdele și performerii, Repertoriul jocurilor de priveghi], I.E.d. Cântecele de priveghi, I.E.e. Ultima noapte de veghe). În secțiunea riturilor liminare, Ion H. Ciubotaru distinge patru categorii: II.A. *Ziua înhumării*, cu patru subcategorii: II.A.a. Scoaterea sicriului din casă, II.A.b. Casa îndoliată, II.A.c. Vehicule funebre, II.A.d. Constituirea convoiului funebru. Această din urmă subcategorie este subdivizată în opt paragrafe: Podoabele bisericești, Steagul, Bradul, Paosul, Coliva, Pomul, Masa pomenilor și Muzica. Sistematizarea credințelor și riturilor continuă cu II.B. *Drumul spre cimitir*, cu trei subcategorizări, II.C. *Înmormântarea*, cu cinci, și II.D. *Bocetele*, cu alte cinci subdivizări, referitoare însă la tipologizarea și repertorierea fenomenului bocirii. Dintre riturile postliminare am putea menționa exemplificând III.A. *Praznicul de țărână*, III.B. *Tămâierea și udarea mormântului* (cu III.B.a. Pomana apei și III.B.b. Fântânile), III.C. *Alte prăznuiri*, III.D. *Praznicul de 40 de zile* și, în sfârșit, III.E. *Doliul*.

Comentariul interpretativ e redus în discursul tipologic la un minim necesar de la începutul fiecărei categorii de documente indexate, după care urmează șirul mărturiilor propriu-zise de arhivă, cu trimiteri siglate sau directe la localitatea din care s-a consemnat informația.

Repertorierea clasificatoare atât de cuprinzătoare și profundă a materialelor în secțiunea IV. *Cultul morților*, cu varietatea de pomeni de peste an (Moșii de praznice mari, Blajinii, pomenile de viu), este în măsură să redea bogăția și marea diversitate de credințe și practici funerare, cu greu le puteam deduce fără acest instrument de lucru, ce se arată atât de necesar și imposibil de realizat în afara instituției create în urmă cu o jumătate de secol de Ion H. Ciubotaru.

Dar, fără nici o îndoială, de cel mai mare interes științific sunt, în continuare, datele etnografice repertorizate tipologic în secțiunile a V-a, *Mitologia morții* (p. 262-285), și a VI-a. *Motiv-indexul de tipuri de formule rituale orale*, unde incitantele denumiri de tip m-au fascinat într-atât încât i-am recomandat unei colaboratoare catalogarea bocetelor din Arhiva de Folclor a Academiei Române după modelul profesorului Ion H. Ciubotaru, ca instrument de uz intern extrem de util în eventualitatea reluării și publicării aceluia *Indice de motive* național.

Citatele după subiecții anchetați sunt luate fie din răspunsurile la chestionarul Ion H. Ciubotaru, fie din înregistrările ulterioare, pe bandă

magnetică, din cadrul anchetelor directe, efectuate de cercetătorii AFMB, într-o acțiune de lungă durată, apoi transcrise și introduse în mapele tematico-tipologice și funcționale, care impresionează prin facilitățile de consultare, cum ne-am putut convinge în documentarea de arhivă în vederea elaborării corpusului și tipologiei publicate în 1988³⁸, și când am comparat acel instrument de arhivă cu fișierul tematic realizat de Ion Mușlea la Arhiva de Folklor a Academiei Române înainte de 1948, dar și cu *repertoriul folcloric* alcătuit de acesta pe baza răspunsurilor la chestionarele lui B. P. Hasdeu, proiectat inițial doar ca instrument de arhivă.

Sistemul de referință prin parantezele în care se indică localitatea și județul la finele fiecărui document etnologic e mai avantajos în tipologia lui Ion H. Ciubotaru față de cele „cifrice” adoptate de Ion Mușlea și de echipa corpusului de documente etnografice condusă de Ion Ghinoiu, iar transcrierile, în lucrarea pe care o prezentăm, sunt exact reproduse între ghilimele, scutind pe cercetător de recursul la documentul original. Reluând cuvânt de cuvânt informații despre o credință, un rit, o memorată sau o altă narațiune etiologică etc., autorul tipologiei s-a văzut obligat în multe cazuri să menționeze atât informatorul, cât și culegătorul, cu date asupra înregistrării. Totuși, pentru o eventuală tipărire electronică a *Tipologiei obiceiurilor funebre*, localitățile ar putea fi menționate complet, neabreviate, renunțându-se și la indicarea comunei, pentru a evita ocolul cititorului la indicele siglar de localități.

Perspectivile antropologice (p. 299-426) – o carte în sine – sunt, nu întâmplător, așezate, în marea sinteză din 2014, între *Tipologia obiceiurilor funebre* și *Corpusul de texte*, demersul teoretic și analitic fiind structurat riguros în șapte subcapitole: „Magia funerară”, „Adăposturile răposatului”, „Doliul – categorii, forme de manifestare, vechime, semnificații”, „Bestiarul funebru”, „Jocul de pomană”, „Pomana de viu”, „De moarte bună”, fiecare dintre acestea abordând aspecte fundamentale ale mitologiei, magico-religiosului, mentalității, filosofiei morții, comportamentelor și conduitelor ritual-ceremoniale din cultura tradițională românească, „citite” și reinterpretate pe o bază documentară interdisciplinară, întrucât, practic, sunt convocate și utilizate în discursul științific idei și argumente din aproape toate

³⁸ Ion Cuceu, Maria Cuceu, *Vechi obiceiuri agrare românești*. Tipologie și corpus de texte, București, Editura Minerva, 1988, 260 p.

disciplinele socio-umane: de la sinteze europene de antropologie culturală (James George Frazer, Albert C. Krujít, I. A. Kremleva), de antropologie istorică (Angelo de Gubernatis), la tratate de istoria religiilor și artei (Mircea Eliade), de folclorică și etnografie românească, sociologie, istorie literară, teologie, muzeologie, studii clasice, studii de orientalistă etc.

Cele șapte părți ale *Perspectivelor antropologice*, ce ar putea deveni capitole de carte de sine stătătoare, continuă, ca modalitate de abordare și ca discurs, *Studiul introductiv* și *Excursul bibliografic*. De aceea, aș fi fost tentat să le așez sau cel puțin să le prezint înaintea *Tipologiei obiceiurilor funebre*, căreia, credeam la început, i-ar fi fost locul mai potrivit lângă *Corpusul de texte*, formând cu acesta și cu impresionantul aparat critic, o a doua parte, tehnică, a mării sinteze. Mi-am dat însă repede seama că atât de vasta repertoriare tipologică a credințelor, reprezentărilor mito-religioase și a riturilor, încheiată cu indexarea excelentă a celor 88 *Motive de bocet* (p. 286-298) nu puteau fi nicidecum precedate de *Perspectivile antropologice*, că acestea vin logic în urma părții de analiză și interpretare ritologică în structura de bază a acestei inegalabile *Cărți a morților* din știința etnologică și antropologică românească.

Întrepătrunderile de credințe și idei religioase cu aspectele de viață cotidiană sau sărbătorească, din imensa literatură etnologică privitoare la moarte, la teama și spaima de mort, care au generat riturile menite să împiedice strigoizarea defunctului sau utilizarea în scopuri malefice a osemintelor, părului, apei în care a fost scăldat, atitudinile față de moartea „cruntată” și practicile de prevenire a efectelor contagiunii magice cu agenții nocivi sunt sintetizate în paginile despre *Magia funerară* (p. 299-322), într-o manieră mai deschisă referențial, ce se întinde de la vechile culturi antice, la cele mai îndepărtate civilizații „primitive”, până la „realitățile” etnografiate desprinse din tipologia ritologică ce precede sistemic interpretarea din perspectivă holistică a problemelor.

Casa din lumea albă, casa-sicriu, sicriul cu ferestre, cimitirul ca „sat al morților”, teme de interes mai general antropologic, dar și adăposturile constructe ritual-ceremoniale (Casa de pomană, Casa de rogojini, Cortul sau Coliba mortului), unele cu rădăcini în datini și cutume de mult dispărute, cum ar fi înmormântările pe platforme suspendate sau alte asemenea practici, interpretate prin referirile la

simbolistica porților monumentale, dezvoltată de Petru Caraman³⁹ și de alți europeni (Stanisław Poniatowski, George Montandon), sunt reluate și reinterpretate comparativ. În același fel, sunt reluate din tipologia ritologică și din cărțile anterioare, rediscutate în lumina unor ipoteze noi, favorizante, cele câteva categorii și forme canonice de doliu, cu șirul prescripțiilor (culorile doliului, albă sau neagră, galbenă, roșie), cu formele specifice de manifestare, distribuiri de gen și rolurile actanților.

Și mai amplu și mai adânc sunt reexamine și interpretate ritologic și antropologic de către autor unele aspecte din subcapitolul „Bestiarul funebru” (p. 355-392, cu 425 note infrapaginale), un excurs asupra insectelor (fluturile și strega), păsărilor (vulturul, șoimul, pajura, cocoșul, gaiul, gaia, minuneaua, corbul, cucuveaua, coțofana, grangurul, cucul) sau asupra unor animale (câinele, taurul, cerbul, calul), unde autorul adaugă pagini noi de mitologie populară, urmărind aceste „prezențe” atât în credințele și riturile tipologizate anterior, cât și în motivele-imagini din corpusul de texte următor.

Alte aprofundări interpretative ce se citesc cu profit, față de lucrările sale anterioare, aduc paginile consacrate temei Jocul de pomană (p. 393-404), în care se profilează cea mai temeinică analiză la nivel național a acestor manifestări spirituale funebre, dominată de accentul pus asupra „înțeleșurilor pe care le conservă” ele, a pătrunzătoarei contextualizării a lor în stratul adânc etnocultural, din care a răzbătut și „alegoria morții-nuntă” din Miorița.

Întâi este prezentată cât se poate de larg răspândirea acestei practici rituale funerare, identificată în cele mai conservatoare zone folclorice (Moldova centrală și sudică, Bucovina, Valea Mureșului și Câmpia Transilvaniei, Hațegul și Pădurenii Hunedoarei, Banatul montan și arii insulare din sudul Carpaților, românii din Vidin), apoi sunt valorizate unele contribuții etnografice și etnocoreologice (Tiberiu Alexandru, Ovidiu Bârlea, Anca Giurchescu), după care comentariul etnologic este orientat spre funcțiile interne și semnificațiile ritului pe care le-au descris etnografic unii autori în zone din sudul și sud-vestul țării. Dezvăluind complexitatea antropologică a „horelor de pomană” și necesitatea cercetării lor integrative, ca demersuri rituale de solidarizare și întărire a coeziunii între cele două părți ale neamului, profesorul Ion H. Ciubotaru dă încă o lecție cercetării contemporane.

³⁹ *Porțile monumentale ale României*. Considerații asupra genezei lor, în AMEM, nr. VI, 2006, p. 21-76.

Cu aceeași forță de pătrundere a funcțiilor și semnificațiilor subiacente sunt abordate și ultimele teme: Pomana de viu (p. 405-419; 71 referințe infrapaginale) și De moarte bună (p. 420-426; 44 referințe), unde faptele de cultură tradițională se bucură de cea mai sobră și mai judicioasă interpretare, cu sublinierea locului și rolului cultural-istoric al unor asemenea credințe mitice și practici rituale, cu observații critice întemeiate la adresa unor interpretări.

Corpusul de texte funebre (p. 427-648) pune în circuit științific 440 de documente din AFMB, rânduite după cum urmează: A. Bocete la înmormântări (351 texte); B. La pomeniri (22 texte); C. Alte categorii (3 texte), Parodii de bocet (5 texte) și Cântece de priveghi (69 texte), transcrise comprehensiv, riguros filologic și însoțite de toate datele de identitate: sursă de fond, localitate și județ, informator și vârstă, culegător/culegători, data înregistrării. La textele transcrise după o variantă cântată și înregistrate sonor sunt consemnate, cu acribie, repetițiile, silabele de completare. Spre deosebire de normele de înregistrare de la București și Cluj, unde se făcea, până prin 1967, „economie” de bandă magnetică, la Iași s-au înregistrat complet materialele muzicale, ceea ce conferă o altă valoare variantelor, față de cele cărora li se înregistrau doar una sau două strofe muzicale, restul fiind consemnat după „dictat”. Câștigul calitativ-metodologic este deosebit de mare, întrucât variantele de bocete și de cântece de priveghi din *Corpus* sunt bogate în motive-imagini organice chemate din memoria pasivă la cântare, chiar dacă înregistrările n-au putut fi făcute de echipe mai numeroase, cum au procedat cercetătorii lui Brăiloiu și Bârlea.

Dacă vom compara *Antologia* din 1986 cu *Corpusul de texte* din 2014 doar din punct de vedere cantitativ, numărul variantelor aproape s-a dublat, întrucât unele din textele indicate în prima ediție la *Variante* (pe localități) au fost publicate acum integral. Dar sporul acesta de variante nu face, totuși, inutilizabilă prima lucrare, întrucât *Variantele* din 1986 reprezentau o riguroasă inventariere bibliografică, de trimiteri la materialele din cele două arhive naționale, din București și Cluj, la lucrările lui Teodor T. Burada, Simion Florea Marian, Grigore Tocilescu și Al. Vasiliu și la cinci volume din publicația serială *Folclor din Moldova*.

Avem, în schimb, aparatul critic model, alcătuit din ampla *Bibliografie* (p. 649-665), *Indicele de localități* alfabetic după sigle (p. 667-688), *Indicele de subiecți chestionați*, cu datele de identitate

și localitatea (p. 689-696), *Indicele de autori* de o utilitate certă (p. 697-705), *Indicele tematic* (p. 706-717), *Résumé* (p. 719-722) și cele 49 *Ilustrații* alese din Fototeca AFMB.

Va trece, mă tem, multă vreme până când se va mai publica o monografie de importanța științifică și valoarea acesteia, de aceea consider că se impun două îndatoriri Universității, Institutului din Iași și Academiei Române: publicarea lucrării în variantă digitală și asigurarea unei traduceri într-o limbă de circulație internațională.